

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.16>**Тетяна Оверковська,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри права

Вінницького національного аграрного університету

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ҐРУНТІВ

У статті розглянуто певні еколого-правові засади у сфері використання та охорони ґрунтів. Визначено, що серед проблем сьогодення є й залишається проблемою неналежний стан використання земель, зумовлений їх забрудненням, деградацією, зниженням родючості ґрунтів, незадовільним рівнем дотримання законодавства. Визначено два основні складники охорони ґрунтів, які зумовлені еколого-правовими вимогами їх використання. Встановлені основні правові вимоги щодо охорони родючості ґрунтів, а також вимоги щодо зняття та перенесення родючого шару ґрунту, обов'язковості отримання дозволу на виконання земляних робіт. Проаналізовані причини незадовільного стану ґрунтів, зумовлені їх деградацією, забрудненням, а також основні чинники, спрямовані на забезпечення дотримання еколого-правових вимог охорони ґрунтів. Установлено необхідність стандартизації і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів, виокремлення основних нормативів у зазначеній сфері. Звернута увага на природно-сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші види районування (зонування) земель як складника еколого-правових вимог охорони ґрунтів.

Встановлено обов'язковість дотримання вимог землевласниками і землекористувачами під час здійснення господарської діяльності, у тому числі на землях сільськогосподарського призначення. Обґрунтовано необхідність встановлення заборон та обмежень на діяльність, що може негативно вплинути на якісний стан земель та ґрунтів. Доведено, що еколого-правові засади охорони ґрунтів, визначені чинним законодавством, є обов'язковими для виконання та мають на меті додержання правопорядку у сфері використання й охорони ґрунтів земельних ділянок.

Визначено необхідність удосконалення законодавства щодо охорони ґрунтів шляхом прийняття спеціального закону. Встановлено основні правові межі, в яких мають бути реалізовані еколого-правові засади охорони ґрунтів.

За результатами проведеного дослідження у статті сформульовані висновки, які засновані на положеннях правової доктрини та чинного законодавства України у сфері правового регулювання еколого-правових засад охорони ґрунтів.

Ключові слова: ґрунти земельних ділянок, поверхневий шар ґрунту, родючість, ґрунтозахисні заходи, деградація земель, опустелювання, антропогенне навантаження.

Постановка проблеми. Серед глобальних проблем сьогодення є й залишається проблемою незадовільний стан дотримання природоохоронного законодавства, низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку.

Важливість та дієвість еколого-правових засад охорони ґрунтів зумовлюється тим, що подальше існування людства залежить саме від розв'язання питань щодо збереження якісного, екологічно безпечного для життєдіяльності суспільства стану ґрунтів.

Проте процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України життєво термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту

довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку [1]. Саме тому відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року [1] стратегічними завданнями визначено: 1) забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель; 2) врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування під час прийняття управлінських рішень та підготовки проєктів нормативно-правових актів; 3) стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств; 4) забезпечення

та сприяння використанню сучасних пестицидів та агрохімікатів з мінімальним негативним впливом на флору, фауну та здоров'я людини тощо.

Актуальність дотримання еколого-правових засад охорони ґрунтів зумовлюється також необхідністю реалізації екологічних чинників у сфері сільськогосподарського землекористування. Так, Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р, як способи розв'язання проблем щодо подальшого розвитку аграрного сектору, а відтак – охорони земель сільськогосподарського призначення та ґрунтів земельних ділянок, визначаються: 1) здійснення заходів боротьби з деградацією сільськогосподарських земель та опустелюванням, включаючи проведення моніторингу та агрохімічної паспортизації, консервації малопродуктивних і техногенно забруднених земель, запровадження енергозберігаючих та енергоощадних технологій, а також сучасних систем живлення, відновлення та розвитку систем меліорації; 2) вжиття заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища від надлишку біогенних речовин до рівня, який не завдає шкоди екосистемам та біорізноманіттю; 3) здійснення контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення та ґрунтів тощо.

Проте реалізація поставлених завдань зумовлює подальший розвиток та удосконалення нормативно-правових актів у зазначеній сфері суспільних відносин, забезпечення правопорядку в галузі еколого-збалансованого використання природних ресурсів, їх охорони, у тому числі й ґрунтів. Саме тому актуальне значення для підтримання екологічної рівноваги в сучасних умовах господарювання та попередження негативних тенденцій у сфері землекористування має визначення еколого-правових засад охорони ґрунтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика еколого-правових засад охорони земель та ґрунтів викликає науковий інтерес багатьох вчених. У юридичній літературі питання еколого-правових засад землекористування досліджувалися такими вченими, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, Н.С. Гавриш, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, В.В. Костицький, М.В. Шульга та багатьма іншими.

Разом із тим окремі еколого-правові аспекти у сфері використання та охорони земель і ґрунтів потребують подальшого

наукового обґрунтування та не втрачають актуальності під час здійснення землекористування.

Метою статті є акцентування уваги на дослідженні певних еколого-правових аспектів охорони ґрунтів.

Виклад основного матеріалу. Положеннями Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III ґрунти земельних ділянок виділяються в особливий об'єкт охорони (ст. 168), що надає можливість виокремити особливості у правовому режимі використання та охорони ґрунтів.

Законодавче поняття ґрунту закріплено у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV, згідно з якою ґрунт являє собою природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості. Відтак об'єктом правової охорони, як вбачається, на законодавчому рівні визнається основний показник якісного стану ґрунтів – його родючість, тобто здатність ґрунту задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі і теплі в достатніх кількостях для їх нормального розвитку, які в сукупності є основним показником якості ґрунту.

Родючість земель залежить від кількості наявних у ній поживних речовин, структури ґрунту та інших біологічних та кліматичних факторів, які формуються під час природних процесів. Після залучення земель в господарський обіг родючість може відтворюватися та покращуватися шляхом здійснення відповідних ґрунтозахисних заходів, удосконаленням сільськогосподарської техніки та технологій обробітку ґрунту, які б не становили загрози для здоров'я людей та навколишнього природного середовища [2, с. 160].

Також ч. 2 ст. 168 Земельного кодексу України передбачено, що власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі. Із цього правила виключення становлять випадки, коли відбувається: 1) проведення робіт із буріння та облаштування нафтових і газових свердловин, будівництва, технічного обслуговування, ремонту і реконструкції нафтових і газових свердловин та пов'язаних з їх обслуговуванням об'єктів

трубопровідного транспорту, виробничих споруд, під'їзних доріг, ліній електропередачі та зв'язку, підземних кабельних мереж енергозабезпечення; 2) проведення робіт, пов'язаних з ліквідацією та запобіганням аварійним ситуаціям на нафтових і газових свердловинах та пов'язаних з їх експлуатацією об'єктів трубопровідного транспорту, виробничих спорудах, під'їзних дорогах, лініях електропередачі та зв'язку, підземних кабельних мережах енергозабезпечення; 3) проведення робіт з дослідно-промислової розробки родовищ бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення та/або видобування бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення.

При цьому у зазначених вище випадках зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок здійснюється виключно на підставі робочого проекту землеустрою.

З погляду еколого-правових вимог охорони та використання ґрунтів земельних ділянок порушення поверхневого шару ґрунту не відповідає вимогам раціонального землекористування, що призводить до ігнорування землеохоронного складника використання земель, малопродуктивності земель та унеможливує їх використання за цільовим призначенням.

Саме тому, відповідно до ч. 2 ст. 52 Закону України «Про охорону земель», під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву, відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, збереженню та перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проектів землеустрою. Отже, суб'єкти господарювання, які займаються зазначеними вище видами діяльності, на законодавчому рівні наділяються обов'язком щодо отримання дозволу на зняття ґрунту і виконання земляних робіт. Невиконання зазначеного обов'язку зумовлює настання визначеної законодавством правової відповідальності.

Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 року № 800 були внесені зміни до Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу (далі – Методика), затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 року № 963. Відповідно до п. 7 Методики розрахунок розміру шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам внаслідок самовільного зайняття земель-

них ділянок, використання ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу проводиться Держекоінспекцією та її територіальними органами або Держгеокадастром та його територіальними органами, а розміру шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам, – територіальними органами Держгеокадастру. При цьому розрахунок збитків за зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу збільшено майже у три рази.

Таким чином, еколого-правові засади охорони ґрунтів охоплюють два основні складники їх охорони: 1) охорона родючості ґрунтів; 2) охорона ґрунтів від несанкціонованого їх зняття та перенесення.

Зауважимо, що причинами проблем екологічного стану ґрунтів виступає деградація земель, забруднення ґрунтового покриву. Деградація земель є однією із серйозних проблем для сталого розвитку, порушенням науково-обґрунтованих принципів землекористування, що спричиняє істотні проблеми екологічного, соціального та економічного характеру.

Найбільш масштабними деградаційними процесами є водна та вітрова ерозія ґрунтів (близько 57 відсотків території країни), підтоплення земель (близько 12 відсотків), підкислення (майже 18 відсотків), засолення та осолонцювання ґрунтів (більш як 6 відсотків) [3]. Зазначена проблема зумовлена такими факторами, як: необґрунтовано високий рівень господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території та незбалансоване співвідношення між земельними угіддями; порушення науково обґрунтованих принципів землекористування та основ землеробства, у тому числі недотримання сівозміи; недостатня площа земель природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення; незадовільним станом забезпечення землеустрою в частині розроблення документації в галузі охорони земель та здійснення передбачених нею заходів тощо [3].

Для розв'язання проблеми, пов'язаної з деградацією земель, забезпечення дотримання еколого-правових засад щодо охорони ґрунтів та відповідно до вимог Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням [3], розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 271-р було затверджено Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням. Зокрема, з метою покращення стану уражених екосистем, запобігання поширенню деградації земель та опустелювання, невиснажливого

використання земельних та інших природних ресурсів, збереження ґрунтів та відтворення їх родючості, Національним планом дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням [4] передбачено здійснення наступних заходів: 1) створення, відновлення та охорона лісів, у тому числі полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, відповідно до науково обґрунтованих показників з урахуванням регіональних особливостей та природно-кліматичних умов; 2) створення і відновлення сіножатей та пасовищ відповідно до науково обґрунтованих показників з урахуванням регіональних особливостей та природно-кліматичних умов; 3) проведення ґрунтово-агрохімічного обстеження та агрохімічної паспортизації земельних ділянок сільськогосподарського призначення; 4) проведення суцільних ґрунтових обстежень земель України; 5) розроблення та впровадження сучасних екологічно безпечних, ландшафтно-адаптивних, ґрунтозахисних та ресурсозберігаючих технологій щодо збалансованого використання, охорони і відновлення земель та ґрунтів, запобігання їх деградації; 6) проведення аналізу використання ґрунтозахисних агротехнологій, розроблення плану заходів щодо їх ширшого застосування та інші заходи.

Забруднення ґрунтів виступає не меншою проблемою, ніж деградація. В науковій юридичній літературі забруднення ґрунтів визначається як накопичення в ґрунтах речовин і організмів у таких кількостях, які знижують технологічну, поживну та гігієнічно-санітарну цінність вирощуваних культур і якість інших природних об'єктів. При цьому забруднення може виникнути унаслідок природних причин (забруднення природне) і під впливом діяльності людини (забруднення антропогенне). З огляду на це в спеціальних дослідженнях розрізняють глобальне, регіональне й локальне забруднення ґрунтів, що зумовлено відстанню від джерел забруднення [5, с. 83].

Також, на думку науковців, забруднення ґрунтів можна розуміти двояко: як процес і як стан. У першому випадку під забрудненням розуміють насиченість різних типів ґрунтів такими речовинами і в таких кількостях і поєднаннях, які погіршують якісний стан ґрунтів і спричиняють різні несприятливі наслідки. Щодо другого аспекту, то забруднення трактується як набуття ґрунтами такого стану, за якого об'єкт вважається забрудненим відповідно до прийнятих (чинних) норм. Звертається увага на те, що забруднення – це не лише поява в ґрунтах хімічних речовин у кіль-

костях, більших від допустимих норм, але й побічні явища, спричинені діяльністю людини. До забруднення належить також поява в ґрунтах мікроорганізмів у недопустимих кількостях, а також насичення ґрунту отруйними речовинами [5, с. 82].

Варто зауважити, що Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням адаптований до положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, головною метою якої є об'єднати зусилля держав щодо поліпшення родючості і відновлення ґрунтів, а також раціональне використання та охорона земель і водних ресурсів [6]. Зазначена Конвенція була прийнята 17 червня 1994 року в Парижі та вступила в силу в 1996 році. В рамках цієї Конвенції опустелювання розглядається саме як деградація земель під впливом будь-яких природних чи антропогенних чинників, а не утворення пустель.

Також є важливим той факт, що встановлення чинним земельним законодавством обов'язків для землевласників та землекористувачів, на наш погляд, слід розглядати як один із способів дотримання еколого-правових засад використання та охорони ґрунтів. Згідно зі ст. 91 Земельного кодексу України власники земельних ділянок зобов'язані: додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля; підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; за свій рахунок привести земельну ділянку у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком здійснення такої зміни не власником земельної ділянки, коли приведення у попередній стан здійснюється за рахунок особи, яка незаконно змінила рельєф, тощо.

Еколого-правові засади охорони ґрунтів забезпечуються багатьма чинниками. Зокрема, одними із таких, згідно ч. 1 ст. 165 Земельного кодексу України, слід вважати стандартизацію і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів, що мають на меті забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів і стандартів щодо вимог якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території.

Згідно зі ст. 28 Закону України «Про охорону земель» нормування в галузі охорони земель полягає у забезпеченні екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та госпо-

дарського освоєння земель. Так, відповідно до чинного законодавства у сфері охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються такі нормативи:

1) нормативи гранично допустимого забруднення ґрунтів, що встановлюють критерії придатності земель для використання їх за цільовим призначенням. До них належать: а) гранично допустимі концентрації у ґрунтах хімічних речовин, залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів, важких металів тощо; б) максимально допустимі рівні забруднення ґрунтів радіоактивними речовинами (ст. 31 Закону України «Про охорону земель»);

2) нормативи якісного стану ґрунтів, які визначають рівень забруднення, оптимальний вміст поживних речовин, фізико-хімічні властивості ґрунтів, а також спрямовані на запобігання виснаженню ґрунтів та для використання з метою здійснення контролю за якісним станом ґрунтів;

3) нормативи оптимального співвідношення земельних угідь, що встановлюються для запобігання надмірному антропогенному впливу на них, у тому числі надмірній розораності сільськогосподарських угідь (ст. 33 Закону України «Про охорону земель»);

4) нормативи показників деградації земель та ґрунтів, до яких належать показники гранично допустимого погіршення стану і властивостей земельних ресурсів внаслідок антропогенного впливу та негативних природних явищ, а також нормативи використання земель сільськогосподарського призначення (ст. 34 Закону України «Про охорону земель»).

Зокрема, серед екологічних нормативів антропогенного навантаження на землю можна визначити ДСТУ ISO 16133:2005 «Якість ґрунту. Настанови щодо складання та виконання моніторингових програм» (ISO 16133: 2004); ДСТУ 4521:2006 «Техніка сільськогосподарська мобільна. Норми дії ходових систем на ґрунти» та інші. При цьому, згідно з ч. 3 ст. 34 Закону України «Про охорону земель», використання в сільськогосподарському виробництві сільськогосподарської техніки, питомий тиск ходових частин на ґрунт якої перевищує нормативи, забороняється.

Пропонується рисами нормативних документів у сфері охорони земель та ґрунтів вважати наступні: 1) спрямованість на забезпечення екологічної, санітарно-гігієнічної, санітарно-протиепідемічної безпеки громадян; 2) зміст складають певні якісні або кількісні показники (нормативи); 3) обов'язковий характер для виконання;

4) встановлюють певний пороговий рівень щодо виконання певних робіт, застосування хімічних речовин; вплив шкідливих речовин на ґрунти, доквілля, на людину тощо; 5) розробляються спеціалізованими установами та підприємствами; 6) є єдиними для застосування по всій території України [7, с. 84–85].

Відтак нормування як еколого-правові засади охорони земель та ґрунтів слід розглядати як діяльність щодо встановлення певних якісних показників стану ґрунтів, методи і засоби визначення критеріїв екологічно безпечного використання земель за їх цільовим призначенням, а також допустимі рівні впливу на них антропогенних джерел.

Також еколого-правовий зміст охорони ґрунтів вміщують норми Закону України «Про охорону земель», які регламентують природно-сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші види районування (зонування) земель (ст. 26); встановлення вимог до землевласників і землекористувачів під час здійснення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення (ст. 36) та інші.

Зокрема, природно-сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші види районування (зонування) земель включають: поділ земель за цільовим призначенням із урахуванням природних умов, агробіологічних вимог сільськогосподарських культур, розвитку господарської діяльності та пріоритету вимог екологічної безпеки; установлення вимог щодо раціонального використання земель відповідно до району (зони); визначення територій, що потребують особливого захисту від антропогенного впливу; установлення в межах окремих зон необхідних видів екологічних обмежень у використанні земель або ґрунтів з урахуванням їх геоморфологічних, природно-кліматичних, ґрунтових, протиерозійних та інших особливостей відповідно до екологічного району (зони) (ст. 26 Закону України «Про охорону земель»).

Порядок здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель визначає Кабінет Міністрів України. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 року № 681 (із подальшими змінами і доповненнями) затверджено Порядок здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та іншого видів районування земель, відповідно до якого районування земель здійснюється з урахуванням природних умов, агробіологічних особливостей сільськогосподарських культур

тур, напрямів розвитку господарської діяльності та вимог екологічної безпеки шляхом обстеження стану земель і ґрунтів, збирання, аналізу, систематизації та узагальнення даних, що характеризують стан та особливості охорони і використання земель за окремими регіонами (зонами, провінціями, округами) або адміністративно-територіальними одиницями, проведення інших робіт (п. 2).

За результатами робіт з районування земель складаються схеми (карти), на яких відображаються дані природно-сільськогосподарського характеру, еколого-економічного, протиерозійного та екологічного характеру. На основі таких схем (карт) визначається стійкість природного середовища до антропогенного навантаження, несприятливі природно-антропогенні процеси щодо ґрунтів, здійснюється прогнозування процесів ерозії ґрунтів з метою визначення заходів щодо запобігання ерозії земель та ґрунтів, а також запобігання їх забрудненню пестицидами, важкими металами, хімічними сполуками.

Варто зауважити, що для потреб сільського господарства здійснюється також районування земель за ступенем забезпечення ґрунтів поживними речовинами, мікроелементами та за придатністю для вирощування основних сільськогосподарських культур (п. 4 Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та іншого видів районування земель). Таким чином, одним із критеріїв районування для земель сільськогосподарського призначення є кількісний вміст забруднюючих речовин, мікроелементів та ступень забезпеченості ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, тобто наявність певних еколого-правових вимог у сфері використання та охорони ґрунтів.

Еколого-правові засади охорони ґрунтів вміщують й положення ст. 36 Закону України «Про охорону земель» під час здійснення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення. Так, охорона земель сільськогосподарського призначення забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів. При цьому з метою охорони родючості ґрунтів та забезпечення екологічно збалансованого землекористування на землях сільськогосподарського призначення може бути обмежена діяльність щодо: 1) вирощування певних видів сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення

окремих агротехнічних операцій; 2) розорювання сіножатей, пасовищ; 3) використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок; 4) необґрунтовано інтенсивне використання земель (ст. 37 Закону України «Про охорону земель»).

З метою дотримання еколого-правових засад у сфері землекористування та охорони ґрунтів та відповідно до ст. 111 Земельного кодексу України законом, прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами, договором, рішенням суду можуть бути встановлені такі обмеження у використанні земель, як: заборона на провадження окремих видів діяльності; заборона на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту; умова додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт; обов'язок щодо утримання та збереження полезахисних лісових смуг. При цьому встановлення зазначених обмежень регламентується як Земельним кодексом України, так й іншими нормативними актами. Зокрема, передбачають заборону певних видів діяльності, що можуть негативно вплинути на якісний стан земель та ґрунтів, Закони України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. № 2456-ХІІ, «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. № 1864-ІV, «Про пестициди та агрохімікати» від 2 березня 1995 р. № 86/95-ВР, «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. № 791а-ХІІ, «Про поведження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 р. № 255/95-ВР та інші законодавчі акти. Таким чином, встановлення заборон та обмежень під час здійснення господарської діяльності, на наш погляд, повинно мати на меті обмеження та запобігання процесів деградації земель, забруднення ґрунтів до розмірів, які не порушують процес самоочищення, тобто до гранично допустимої концентрації хімічних речовин в ґрунті.

Отже, під встановленням заборон та обмежень на діяльність, що може негативно вплинути на якісний стан земель, слід розуміти покладання певних обов'язків на суб'єктів щодо вчинення дій або вимоги утримуватися від здійснення певних дій, які передбачені законодавством для відповідних земельних ділянок, пов'язаних із використанням останніх [7, с. 106].

Законодавча вимога для землевласників та землекористувачів щодо обов'язковості здійснення заходів з охорони родючості ґрунтів зумовлює наявність системи таких

заходів у зазначеній сфері суспільних відносин, передбачених нормативно-правовими актами. Система заходів у галузі охорони земель та ґрунтів визначена ст. 22 Закону України «Про охорону земель». Проте зазначені заходи є більш уніфіковані. Заходи щодо дотримання еколого-правових вимог використання та охорони ґрунтів мають бути спрямовані на запобігання деградації ґрунтів, їх забруднення, ущільнення, порушення родючого шару ґрунту тощо, тобто мати більш диференційований, спеціальний характер.

Наприклад, у правовій літературі як юридичні засоби охорони земель сільськогосподарського призначення (а отже, й ґрунтів як складника зазначеної категорії земель) виокремлюються наступні: а) наявність нормативно-правових норм регулюючого характеру; б) здійснення моніторингу за станом охорони сільськогосподарських угідь; в) проведення агрохімічної паспортизації цих земель; г) здійснення контролю за дотриманням чинного земельного законодавства в цій сфері; д) встановлення обмежень та обтяжень у сфері охорони сільськогосподарських угідь; е) заборона вивезення ґрунтової маси за межі території та кордонів України; є) припинення та призупинення небезпечної діяльності, що порушує якість землі та довкілля; ж) застосування юридичної відповідальності за порушення вимог охорони земель сільськогосподарського призначення [8, с. 353].

Отже, як вбачається, заходи щодо дотримання еколого-правових вимог у сфері ґрунтів можуть бути класифіковані на такі, як: 1) заходи щодо забезпечення раціонального землекористування; 2) заходи щодо відновлення родючості ґрунтів; 3) заходи щодо запобігання шкідливому антропогенному та природному впливу на ґрунти земельних ділянок.

Невіддільним чинником правової охорони ґрунтів є юридична відповідальність за недотримання встановлених еколого-правових вимог у процесі землекористування та порушення норм законодавства про охорону земель та ґрунтів. Проте юридична відповідальність настає на певному етапі як наслідок вчиненого правопорушення, тоді як еколого-правові вимоги мають бути забезпечені під час раціонального використання земель.

З огляду на зазначене вище очевидно є необхідність прийняття спеціального закону про збереження ґрунтів з огляду на незадовільний стан земель та ґрунтів. Кабінетом Міністрів України в січні 2012 року був підготовлений та поданий на розгляд

Верховної Ради України проєкт закону «Про ґрунти та їх родючість». Згодом у верховній Раді України було зареєстровано проєкт закону «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості» від 20 січня 2015 року, який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні основи використання та збереження ґрунтів, охорони і відтворення їх родючості, встановлює основні принципи державної політики у цій сфері, вимоги щодо збереження якісного стану ґрунтового покриву, захисту його від негативних природних та антропогенних впливів.

Таким чином, подальше удосконалення законодавства про охорону ґрунтів та їх родючість з урахуванням принципів науковості і загальнодержавних інтересів має здійснювати правове регулювання основних критеріїв раціонального та екологічно виваженого використання земель з метою запобігання негативного впливу на стан ґрунтів та їх родючість.

Висновки

Проведений аналіз та положення чинного законодавства України дозволяють зробити висновок, що еколого-правові засади охорони ґрунтів мають реалізовуватися в наступних межах:

- 1) охорони ґрунтів від несанкціонованого їх зняття та перенесення;
- 2) охорони ґрунтів від деградації шляхом здійснення заходів, визначених Національним планом дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням;
- 3) охорони ґрунтів від забруднення хімічними речовинами, стічними водами, радіоактивними, токсичними, промисловими та побутовими відходами;
- 4) провадження господарської діяльності способами, спрямованими на збереження продуктивності угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів;
- 5) забезпечення екологічно збалансованого землекористування, зокрема шляхом встановлення заборон та обмежень на провадження окремих видів діяльності;
- 6) застосування екологобезпечних технологій обробітку ґрунту;
- 7) додержання стандартів та нормативів під час здійснення меліоративних, агротехнічних, агрохімічних та інших заходів, а також під час застосування пестицидів і агрохімікатів.

Список використаних джерел:

1. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2019. 6 квіт. (№ 67).

2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т.16 : Земельне та аграрне право / редкол. : М.В. Шульга та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. 696 с.

3. Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 86. Ст. 2439.

4. Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 271-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. 29 квіт. (№ 82).

5. Гавриш Н.С. *Правова охорона ґрунтів в Україні* : монографія. Одеса, 2008. 228 с.

6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання від 17 червня 1994 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-120> (дата звернення: 28.10.2020).

7. Оверковська Т.К. *Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні* : [монографія]. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. 220 с.

8. Андрейцев В.І. *Земельне право і законодавство суверенної України : Актуальні проблеми практичної теорії*. Київ : Знання, 2005. 445 с.

Tetiana Overkovska. Ecological and legal principles of soil protection

The article considers certain ecological and legal principles in the field of soil use and protection. It is determined that among the problems of today is and remains a problem of improper state of land use due to their pollution, degradation, reduced soil fertility, unsatisfactory level of compliance. The two main components of soil protection are determined, which are due to the ecological and legal requirements of their use. The basic legal requirements for the protection of soil fertility, as well as requirements for the removal and transfer of the fertile soil layer, the obligation to obtain a permit for earthworks. The reasons of unsatisfactory condition of soils due to their degradation, pollution, as well as the main factors aimed at ensuring compliance with environmental and legal requirements for soil protection are analyzed. The necessity of standardization and standardization in the field of land protection and reproduction of soil fertility is established, the basic norms in the specified sphere are singled out. Attention is paid to natural-agricultural, ecological-economic, anti-erosion and other types of zoning (zoning) of lands as a component of ecological and legal requirements of soil protection.

Mandatory compliance with the requirements of landowners and land users in carrying out economic activities, including on agricultural land. The need to establish prohibitions and restrictions on activities that may adversely affect the quality of land and soils is substantiated. It is proved that the ecological and legal principles of soil protection are defined by the current legislation, are mandatory and are aimed at maintaining law and order in the field of land use and protection of land.

The need to improve the legislation on soil protection by adopting a special law has been identified. The main legal boundaries within which the ecological and legal principles of soil protection should be implemented have been established.

Based on the results of the study, the article formulates conclusions based on the provisions of legal doctrine and current legislation of Ukraine in the field of legal regulation of environmental and legal principles of soil protection.

Key words: soil of land plots, surface layer of soil, fertility, soil protection measures, land degradation, desertification, anthropogenic load.